

(ושם ספרות מפורטה) Mass. 1975
על ר' מנחם בן שמעון:

M. BAROL, Menachem ben Simon aus Posquières und sein Kommentar
ת"א zu Jeremia und Ezechiel, Berlin 1907

5. אחרוני הפרשנים בספרד ופרובנס ופרשני איטליה. —
(א) ר' ישעיה הראשון (נפטר לפני 1260) מטראני, אשר
בדרום איטליה, נודע בעיקר בזכות חידושיו לתלמוד
הנקראים תוספות רי"ד (ר' ישעיה דטראני). נדפסו פירושי
לנביאים ראשונים ואחרונים, לכתובים (חוץ מדה"י). יש
המייחסים פירושים אלו לנכדו ר' ישעיה אחרון הנקרא
ריא"ז (ר' ישעיה אחרון ז"ל), אבל זה מקרוב הוכיח
ורטהימר שבעל פירושים אלו הוא רי"ד. פירושי רי"ד רובם
ככולם הערות בדרך פשוטו של מקרא, כעין פירושיהם של
הפשטנים מבעלי התוספות מצרפת, כגון רשב"ם, ר' יוסף
בכור שור ור' אליעזר מבלגנצי. אלא שסגנונו בהיר וקצר
מסגנונם. רי"ד מדגיש שפשוטו של מקרא ופירושי חז"ל
עומדים לפעמים בסתירה. בפירושו לתה"ו נא, ב, אחר שהביא
דעת חז"ל שדויד לא חטא בבת שבע, הוסיף: אבל לפי הפשט
נראה שחטא ומפני זה התודה וחבר זה התפילה. כן בפירושו
להושע קיבל כפשוטו של מקרא את הדעה שהושע התחתן
עם זונה, דעה שראב"ע ורד"ק דחו אותה בשתי ידיים. רי"ד
הושפע מאבן ג'אנח, רש"י וראב"ע, אבל רק לעתים רחוקות
הוא מביא אותם בשמם. הערותיו לרוב פילולוגיות ודרכו
לפרש צורה בלתי רגילה על-ידי מקבילה ממקום אחר
במקרא. רי"ד שם לב לסתירות כרונולוגיות במקרא,
והשתדל ליישב אותן בסמכו על ספר סדר עולם רבה. כאיש
ימיה הביניים העסיקו אותו בעיות תיאולוגיות. על המלים
דמות כמראה אדם (יח"א, כו): וחלילה חלילה שנתאר דמות
או תמונה לבורא... והמהרהר בזה נוטל חייו מן העולם.
ענוותנותו ניכרת בדרכו להקשות בלי להשיב, כגון בפירושו
למל"א ד, ד: יש לתמוה והרי כבר גירש אביתר והיאך מינה
אותו עכשיו עם צדוק? כן הודה ולא בוש בפירושו ליח"מ, א,
כי: מידות הבית, וסדר הקרבנות, ומשפט הכהנים האמורים
כאן אין אדם בעולם שיוכל לעמוד על אמתותם. למרות רוב
איכותם, פירושי רי"ד לא זכו להרבה קוראים, וודאי מפני
מיעוט כמותם.

(ב) פירוש התורה לר' יעקב ב"ר אשר (1270–1340) בעל
הטורים, אשר נולד באשכנז ואחר-כך עבר לספרד, מכיל
בעצם קיצור פירוש רמב"ן על התורה. הוא ליקט הדברים
הפשטים, ולא את הדברים שנכתבו על דרך הקבלה, כלשונו:
ואשאר הסתומים כי בסודו לא באה נפשי. הוא מצטט גם
את רש"י וראב"ע, ולעתים רחוקות גם את פירושי ר' יוסף
קמחי ואת פרושי אביו רבינו אשר (הרא"ש). יש לייחס
חשיבות יתירה לפירושים שהביא בשם אביו, כיוון שאינם
בנמצא אלא כאן (הפירושים שנדפסו במקום אחר בשם
פירוש הרא"ש על התורה אינם שייכים לו). ר' יעקב צירף
לתחילת כל סדרה מעט פרפראות בגימטריאות וטעמי
המסורות להמשיך לב. פרפראות אלו נדפסו לחוד, ולרוב
העסק בהן, כמעט שכחו בדורות הבאים שעיקר החיבור דן
בפשוטו של מקרא לפי פירושי רמב"ן. לחקר המודרני של
המקרא אין חשיבות לפרפראות אלו, אבל לחקר תולדות

בפירוש לאיוב כתב-יד פאריס 207, אבל מחברו היה כנראה
אחד מתלמידי רמ"ק. פירוש על מגילת רות (פאריס שכ"ג)
מיוחס לרד"ק ללא כל יסוד.

רד"ק גילה עניין רב במסורה, דבר המשתקף גם בפירושי
שהוא מביא בהם חילופי גירסאות שמצא בכתב-יד שונים.
שכדי לבדוק אותם היה נודד ברחבי המדינה, כגון ספר
ירושלמי בסרגוסה וספר הללי בטולידו. רד"ק רדף אחרי
הפשט והלך בעקבות ראב"ע, ובעקבות אביו ר' יוסף ואחיו
רמ"ק, והדגיש את הניתוח הפילולוגי-מדעי. הוא נסתייע
בידיעותיו הבלשניות המסועפות והרבה להיעזר בשפות
הארמית, הערבית, והפרובנסלית בהבהרת הכתוב. רד"ק נתן
דעתו לתחביר הפנימי של הפסוקים, וכן, כמו אחיו, לבעיית
סדר הפרשיות. כך הוא מנסה להסביר את סדר העניין, למשל
להצדיק את העובדה שבין וירם יד במלך (מל"א יא, כו) ובין
ויבקש שלמה להמית את ירבעם (שם, פס' מ), הושמו
הדברים למה גבה לבו להרים יד במלך (פירושו על פס' כו).
עם היותו פשטן לא נמנע מלהישען הרבה על ספרות חז"ל,
כשהוא מבחין תמיד בין פשט לדרש, כגון: יש דרש כי
הקב"ה אמר ליהושע אתה תנחיל (יהו' א, ו) כשתהיה עמהם
אבל כאן שלא היה עמהם נכשלו; ואחר שהכתוב אומר
הטעם כי בעבור העוון של החרם נכשלו אין לנו לבקש טעם
אחר (שם ז, ה). יש שהוא מביא דרשות חז"ל כדי למשוך את
לב הקורא בדבריו, למשל בהקדמתו לס' יהושע. סגנונו צח
וברור. יש בפירושי רמזים לסוגיות פילוסופיות, אבל אין
אלו עיונים מקוריים, אלא הוא תלוי במידה רבה ברמב"ם.
למשל בהקדמתו לס' תהלים הוא מסווג את מדרגות הנבואה
לפי שיטה המשקפת את שיטתו של רמב"ם במו"נ ב, מא, עם
יסודות השאובים מר' יהודה הלוי. יש שהוא רומז לעניינים
של מדע, השאולים מראב"ע ואחרים. אף-על-פי שלכאורה
קיבל נסים מסוימים כפשוטם, יש שפירש את הנסים בדרך
הטבע, כגון החייאת הילד על ידי אליהו: ואפשר גם כן כי
עשה כן (נשתטח על הילד) להנשים עליו ולחממו בחום
הטבעי היוצא מפניו ומבשרו כי רוב פעמים הנסים נעשים
על ידי מעט תחבולה מדרך העולם (מל"א יז, כא).

פרשנותו של הרד"ק טבעה את רישומה גם בכתבי
המפרשים שבאו אחריו; ואף מחוץ לעולם היהודי הקנו לו
חיבוריו מקום של כבוד אצל חכמי אומות העולם בתקופת
הרניסאנס.

(ד) ר' מנחם בן שמעון בן דורו של רד"ק ותלמיד ריק"ם,
פירש ספרי ירמיה ויחזקאל בגישה פשטנית מובהקת. תמוה
הדבר שהוא ורד"ק אינם מזכירים זה את זה כלל. ייתכן
שנטייתו הקיצונית לפנות עורף לספרות האגדה ולהלכיר-רוח
פילוסופיים ששררו בימיו גרמו להזנחת פירושי, שלא
הצליחו למשוך את לב קהל הקוראים.

ע. ז. מלמד, ארשת (לחקר הספר העברי) ב (תש"ך), 35–95; הנ"ל, מפרשי המקרא
דרכיהם ושיטותיהם ב, ירושלים תשל"ה, 715–932; מ. קמלה, פירושי רבי דוד
קמחי (רד"ק) על התורה, ירושלים תשל"ז; י. גיל, בית-מקרא יט (תשל"ד),
285–265; ש. אברמסון, קרית-ספר נא (תשל"ו), 680–696

S. EPPENSTEIN, MGWJ 40 (1896), 173–179, 201–209, 306–314,
365–371, 406–416, 443–456, 481–496; 41 (1897), 83–88, 114–127,
156–168, 222–227, 274–278; idem, REJ 37 (1898), 86–102; F.E.
TALMAGE, David Kimhi, the Man and the Commentaries, Cambridge,

בראשית עד סוף השביתה לא נזכר בו שם שמים רק אלהים לבדו, ומהפרשה היא עד והאדם ידע כל מקום שזכר בו השם אמנם הוא יי אלהים, ומהפרשה היא עד אלה תולדות נח יי לבדו, ובסיפור המבול כולו אלהים לבדו, והפלגה יי לבדו, וזה מהמופלא שבדברים לא נפל כאשר הזדמן, אך מדעתי רמז בזה גותן תורתנו סתרים נכבדים והם אצלי פליאה נשגבה לא אביין לה.

(ד) רלב"ג, ר' לוי בן גרשם (1288–1344) מבאניול בפרובנס, הנודע בעיקר כפילוסוף ואסטרונום, היה גם מחשובי פרשני המקרא. פירושו לתורה, נביאים ראשונים, משלי, איוב, דניאל, עזרא, נחמיה, דה"י וחמש מגילות (פרט לאיכה) נדפסו כמה פעמים, ויש מהם שנדפסו בדפוס תנ"ך מקראות גדולות. יש מפירושו שנכתבו בדרך הפילוסופיה, כגון פירושו לאיוב, שה"ש וקהלת; יתר פירושו עוסקים לרוב בפשוטו של מקרא. ההנחות הפילוסופיות שלו (שהרחיב עליהן הדיבור בספר מלחמות ה', ספר המוזכר בכל פירושו למקרא), הכריחוהו לפעמים לפרש המקרא בצורה מקורית, אם כי מאולצת, כגון פירושו לבר' יט, כו: ותבט אשתו מאחרי ותהי נציב מלח, הוא מפרש שהנושא של ותהי נציב מלח היא ארץ סדום ועמורה, ולא אשת לוט. וכן בפירושו ליהו' י, יב: יג: שמש בגבעון דום וכו', הוא מפרש שבקשת יהושע היתה שהנצחון יושלם לפני שקיעת החמה, וכך היה, ולא שהשמש עמד בנס, אלא שהנצחון נשלם בנס לפני שקיעת החמה. רלב"ג חילק כל ספר שפירש לפרשיות (דרך כלל ארוכות יותר מהפרקים שהמציאו הנוצרים), ובסוף כל פרשה רשם הרעיונות המוסריים והפילוסופיים (תועלויות בלשונו) הנובעות לפי דעתו מתוכן הפרשה (ועיין להלן [ה]).

3. רלב"ג היה גם מתמטיקאי, דבר שנראה בעליל מפירושו למל"א ז, כג, שם הוא מעיר לנכון שמחבר ס' מלכים לא דקדק בשיעור היחס שבין קוטרו של הים להיקפו, וכן בהתעניינותו בבעיות כרונולוגיות (בפירושו לשופ' יא, לא; מל"א כב, נב; מל"ב א, יז; ועוד). בפירושו לדה"י הוא עומד בדרך עקבית על הסתירות בין ספרי שמואל ומלכים לספר דה"י. עוד ראוי להזכיר פירושו לאס' ו, א, שם הוא מפרש ששנת המלך נדדה בגלל זה שאסתר הזמינה אותו ואת המן פעמיים למשתה, והמלך נדדה שנתו ברצותו להבין, למה עשתה זאת אסתר.

(ה) דון יצחק אברבנאל (1437–1508), מאחרוני פרשני ימי הביניים ומראשוני פרשני תקופת הרניסאנס וההומניזם, נולד בפורטוגל, עבר לספרד, והיה בתוך גולי ספרד בשנת 1492. פילוסוף ומדינאי, הוא נודע היום בעיקר כפרשן המקרא. פירושו הרב גוניים לתורה, נביאים ראשונים, נביאים אחרונים, ודניאל נדפסו הרבה ורובם תורגמו ללאטינית, ומשם השפיעו על הפרשנות הנוצרית שלאחריו. פירושו רחבים ביותר, מעיין אנציקלופדיה של פרשנות ימי הביניים. לפירושו לספרי הנביאים הקדים מבואות שבהן עמד על בעיות ספרותיות (כגון זהות מחברי הספרים, ומה הניע אותם לחבר ספרים אלו), שלא הרבו לעסוק בהן לפניו. הרבה התלבט בחלוקת ספרי המקרא לתורה, נביאים, וכתובים, ולמה ספר פלוני נכלל בתוך מחלקה זו או אחרת (הקדמה

פרשנות המקרא יש להן חשיבות רבה, שהרי על ידן נפוצה דרשנות המסורות של בעלי המסורה, סוג דרשנות שנסדו בדרך שיטתית גדולי חסידי אשכנז ושנמסר לר' יעקב בעל הטורים דרך ר' מאיר ב"ר ברוך, רבו של הרא"ש.

(ג) ר' יוסף אבן קספי (1279–1340), מחכמי פרובנס וספרד, חיבר פירושים כמעט לכל המקרא, רובם יצאו לאור לראשונה במאה כ'. מן החשובים ביותר יש לציין ספר הסוד (או: טירת כסף) על התורה; ספר אדני כסף על נביאים ראשונים ואחרונים; וספר עשרה כלי כסף על כתובים. כשאר חכמי דורו ומקומו עסק בפירושו בבעיות פילוסופיות-תיאולוגיות ובפולמוס נגד פרשנות הנוצרים. עם זה מצא לנכון לעסוק גם בפשוטו של מקרא, ודווקא בתחום זה תרומתו חשובה. לרוב פירושו קצרים ביותר מעין הערות. היה בקי בתרגום הלאטיני ומרבה לצטט ממנו. כן היה בקי בלשונות אחרות, כגון צרפתית וערבית. דרכו לתרגם מלים קשות לצרפתית או לפרובנסלית (עיין למשל, פירושו למל"א יז, יב). וכן השתמש בתרגומו הערבי של רב סעדיה גאון. לפעמים הוא מקורי ביותר, כגון בעניין הסתירות בין ס' שמואל לספר דה"י. הוא אומר: ולא תפלא אם יש הבדל בין כותבי הספרים, כי רבים היו כותבי המאורעות כמו שמבואר ביוסיפון (פירושו לשמ"ב ה, ו); השווה פירושו למי' ה, ד). מעניין גם פירושו למש' כה, א: לפי דעתי לא היה זה מחיבור הספר משלמה. אבל היו מאמרים אמרם שלמה בעתים שונים... וכתבום עבדיו השומעים דבריו או הוא מעצמו, ואנשי חזקיה אחר מותו זמן מה מצאום מפוזרים וקבצו אותם וחברום אל זה הספר (פירוש א). אבן קספי ביקר במצרים וביאר כמה מקראות על-פי הריאליה של ארצות המזרח (ספר הסוד, פרק יד). הוא השתדל לקיים את הקרי והכתיב בכל מקום (פירושו ליש' ט, ב), והיה רגיש לטעמי המקרא של בעלי המסורה, וגם לשינויי נוסחאות של הטעמים בכתב-היד (פירושו למש' ט, ז). על חכמות הדיקדוק וההגיון ביחס למקרא אמר: אל יאמין אדם בשקר שיוכל לעמוד על הבנת דברי תורתנו ושאר ספרי המקרא בזולת הקדמת הידיעה במלאכת הדיקדוק ומלאכת ההגיון (ספר הסוד, פרק ח). אין ספק שעיסוקו בהגיון עזרו להעמיק במקרא, ולעמוד על סתירות או בעיות העולות מן המקרא, ולתמצן. בין הספקות שהעלה יש לציין פירושו למל"א יא, מב, שם הוא שואל, למה לא הזכירו עורכי המקרא את ימי חיי שלמה בעת מיתתו, וכן פירושו לשמ"ב א, יג, שם הוא חמיה על שאלת דויד אי מזה אתה ותשובת העמלקי, כיון שכבר ענה לו לפני זה (פס' ח) שהוא עמלקי.

מסמך מענין לתולדות ביקורת המקרא הוא אגרת ביקורת שנשלחה לר' יוסף אבן קספי מקלונימוס בן קלונימוס (מהדורת פֶּרְלֶס, מינכן 1879). שם מבקר קלונימוס את ספר הסוד של ר' יוסף אבן קספי בתוך דברי הביקורת הוא מוסיף: אמנם אחינו הנכבד הנה התעוררה לי מבוכה גדולה ועצומה מאד במעשה בראשית מדבר מצאתי עתה מקרוב ואיני חושב שבא ללא עניין ולא ראיתי ולא שמעתי עד היום מי ששם זה אל לבו, והמבוכה הזאת היא, והיא שמתחילת

ממנו משה שוכרנו מרביהס וספר אחד זה טכני התפלל
 מיזב לט בעבר ריעות ואחד זה הטיב הטכ מחריה מיזב סד
 טחמיטו ומורך ימיס נתן לך ובניס ובני בניס טר
 מרבעה רדות הנה זה הוא משה טכרמה לכו
 בבימוד זה הספור ובטוח שלם חסל פ
 ממנו מסנתו הכוללת ונחטוב
 שלם סעל מהחלקיות גס כן ומס היה הוא מעט ובלתי מבולבל
 הכונה הכוללה
 חבל עלמסת הקרש על יר מברהס וזימ בכר חיי ולהס מפיזמרת
 ספר מהיר רפוס והשלמט היה יוסך לחרט סיון רלו ללף ה
 השישי ובחך הנתן ליעף סח ולמין מוגיס פיסמה ירבה
 לכל תחלה ומיטי קץ

ה

כבודך

כורה לחסין זה סד יטועות
 ותקף מריר תכורמ למוטענות
 כונטו נתן למברהס עברת עורה
 מסיד מסטח להשליס ומיני כל מאירה
 סעף בגללו יטו סדרך מאעליה
 לא אחד ברלינו מיה סלר מביד התוטיה הפילסופי
 והסוד מטר להשלימו וכני
 תזר וחזור להגות בו יסרתיני ויטני
 ויקוק חקירת הספר וכימורה
 קרה השלמט בתטעה ומרבעה לספדה

רלב"ג. פירוש איוב.
 עמוד אחרון עם קולופון
 דפוס ראשון נפולי רמ"ז

מפרשיותיו של רלב"ג). כן הקדים שאלות לכל הפרשיות,
 אשר חשיבותן מרובה משל תשובותיו עליהן. הוא הרבה
 בחקירות, ביניהן חקירה על הקרי והכתיב (הקדמה לירמיהו),
 וכן על מעלות הרפובליקה מול המונרכיה (פירושו לדב'
 יז, יד; השווה פירושו לשמ"א ח). מבין פירושו ראוי להזכיר
 את פירושו לשמ"ב, שיוכבד, ולא בת פרעה, קראה את
 שמו משה; וכן פירושו לדב' יז, טו, שמצות שום תשים עליך
 מלך, אינה אלא מצוה בדיעבד, לא לכתחילה.

ליהושע), למשל, למה אין מגילת רות נכללת בתוך ס'
 שופטים (שם), ולמה אין ס' דניאל נכלל בין הנביאים (מעניני
 הישועה = פירושו לדניאל, מעין ג). וכן חקר, למה בעל ספר
 דה"י השמיט מה שהשמיט מתוך ספרי שמואל ומלכים
 (הקדמה לשמואל). הוא קבע שבעל דה"י רצה להציג את
 דויד המלך כצדיק גמור, ולפיכך השמיט כל דבר שלא היה
 לשבח (שם). אברבנאל חלק על דברי חז"ל בנוגע למחברי
 המקרא (הקדמה ליהושע), וכן העלה לדיון את סמכותו של
 ס' דברים, כלומר אם יש להתחשב בו כספר אלוהי או כספר
 המכיל את דעותיו של משה עצמו (הקדמה לדב'). הרבה
 לצטט ממקורות לעזיזים, ביניהם פרשנים נוצריים. במקום
 אחד מפירושו, לאחר שהזכיר דעות הנוצרים, הוא מוסיף:
 ובאמת רואה אני דבריהם בזה יותר מתיישרים מכל דבר
 שאר החכמים אשר זכרתי מבני עמנו (פירושו למל"א ח);
 ועיין להלן [1], 3. כמו רלב"ג, חילק כל ספר וספר לפרשיות
 (יותר ארוכות מאלו שהמציאו הנוצרים ויותר קצרות

ר' ישעיה מטראני:
 ליקוטים מפירושו לתורה נדפסו אצל החיד"א (אזולאי), פני דויד, ליוורנו תקנ"ב;
 פירוש נ"ך א-ג (מהד' א.י. ורטוהיימר), ירושלים תשי"ט-תשל"ח
 ר' יעקב ב"ר אשר, בעל הטורים:
 הפירוש הקצר לתורה נדפס לראשונה בקושטנטינא רע"ד, ובמהדורות נוספות וכן
 י.ק. רייניץ, בני-ברק תשל"א
 הפירוש ה"ארוך" נדפס לראשונה בואלקווי תקס"ו, ולאחרונה מהד' י. שטרן,
 ירושלים תשכ"א
 ר' יוסף אבן כספי:
 א. מהדורות:

כסף משנה (על התורה) א-ב (מהד' י הלוי לאסט), פרעסבורג-קרקא תרס"ה-תרס"ו; אדני כסף (על נביאים) א-ב (מהד' י הלוי לאסט), לונדון תרע"א-תרע"ב; עשרה כלי כסף (על כתובים) א-ב (מהד' י הלוי לאסט), פרעסבורג תרס"ג (ד"צ ירושלים תש"ל)

ב. מחקרים:

ח. רבינוביק, בית מקרא טו (תש"ל), 358-352

W. BACHER, MGWJ 56 (1912), 199-217, 324-333, 449-457; 57 (1913), 559-566; idem, Judaica (Festschrift H. Cohen), Berlin 1912, 119-133; B. FINKLSCHERER, Die Sprachwissenschaft des Josef ibn Kaspi, Göttingen 1930

רלב"ג:

א. דפוסים ראשונים ומהדורות מקובלות:

פירוש התורה, מנטובה רל"ו; איוב, פירדה רל"ז; דניאל, רומא (לפני ר"מ); נביאים ראשונים, ליריאה רנ"ד; משלי, ליריאה רנ"ד; מגילות: שה"ש, רות, קה"א, ריזוא דטרנטו ש"ך; עו"ג, קרקא תרמ"ח; הפירושים לנביאים ראשונים, משלי ואיוב בדפוס במהדורות שונות של מקראות גדולות

ועוד:

פירושי רלב"ג על עו"ג ודה"י (מהד' מ. הלוי מורטארה), אוצר הספרות ב (עורך ש.א. גרבר), קרקא תרמ"ח ד"צ [חמ"ד] תשל"א

ב. מחקרים:

מ.צ. סגל, פרשנות המקרא, ירושלים תש"ב, קר-קה; י. היימן, טעמי המצוות בספרות ישראל א, ירושלים תשי"ד, 100-97

דון יצחק אברבנאל:

א. דפוסים:

פירוש ס' דברים: מרכבת המשנה, סבינוטה ש"א; פירוש התורה: דפוס ראשון, ויניציאה של"ט; מהדורה חדשה באותיות מרובעות א-ה, ירושלים תשכ"ד; פירוש נ"ך: דפוס ראשון פירו רע"ב-ר"פ (ד"צ ירושלים תש"ו-תש"ך)

ב. מחקרים:

א. כרמלי, אוצר נחמד ב (תרי"ז), 47-65; מ. וואכסמן, ספר השנה ליהודי אמריקה ג (תרצ"ח), 76-91; מ.צ. סגל, מסורת ובקורת, ירושלים תשי"ו, 237-239; א. שמואלי, דון יצחק אברבנאל וגירוש ספרד, ירושלים תשכ"ג, 88-71; J. WIESENER, Beilage zu Ben Chananja I (1866-1867), 237-239, 253-256, 274-275, 297-300, 309-312; S. GRÜNBERG, Jeschurun 15 (1928), 21-32, 213-225, 297-312; idem, Zur Geschichte der Bibel exegese, Berlin 1928, 37-86; M. WAXMAN, A History of Jewish Literature 2, New York 1943, 45-51; B.Z. NETANYAHU, Don Isaac Abravanel², Philadelphia 1968; S.Z. LEMAN, JJS 19 (1968), 49-61 שו"ל

(ו) ר' עובדיה ספורנו, מחשובי מפרשי המקרא שקמו ליהודי איטליה ומגדולי חכמיה בשלהי ימי הביניים ותקופת הרניסאנס (1470-1550 בקירוב). בצעירותו שהה ברומא ולמד בה רפואה, פילוסופיה, פילולוגיה ומתמטיקה. שם פגש בהומאניסט יוהניס רויכלין וסייע בידו להשלים את ידיעותיו בעברית. בשנת 1525 התיישב בבולוניה ונטל בה חלק בייסוד הדפוס העברי. היה בעל השכלה תורנית רחבה וזכה לפירסום גם כדו"ן

השכלתו המגוונת והרחבה מתבטאת בתחומים השונים של עיסוקו העיוני, שבמרכזו ההגות הפילוסופית ופרשנות המקרא. היצירה שהקנתה לספורנו את עיקר פרסומו היא פירושו לכמה מספרי המקרא. ספורנו פירש את ספרי התורה, חלק מספרי תרי"עשר ומהכתובים. מפירושו נדפסו: פירוש לתורה (ויניציאה שכ"ז); פירוש שה"ש וקהלת (ויניציאה שכ"ז); פירוש תהילים (ויניציאה שמ"ו); פירושו לס' איוב, הקרוי משפט צדק (ויניציאה שמ"ט); פירוש לס' יונה, חבקוק וזכריה (ויניציאה שס"ב). פירושו נדפסו במקראות גדולות קהילות משה, ולפיכך זכו לתפוצה רבה ביותר ולפירסום רב. למרות זאת קשה למנות את ספורנו בין גדולי מפרשי המקרא בימי הביניים.

ספורנו נטה לפרש את הכתובים על דרך הפשט. מטעם זה מיעט כהבאת אגדות היסטוריות המצויות לרוב במדרשי חז"ל. לעומת זה הרבה להביא ממאמרי חז"ל מתחום המוסר והדרכת האדם, ושילבם בפירושו לעתים נזקק

לפירושים על דרך האליגוריה בייחוד בפירושו לשה"ש וקהלת. כמי שנתחנך על ברכי ההגות הפילוסופית והראציונאליזם נמנע מפירושים על דרך הסוד. השכלתו הפילוסופית ניכרת גם בדיוניו בטעמי המצוות. בדיונים אלו, ואף בעניינים אחרים, סטה תכופות משיטת הרמב"ם וההולכים בעקבותיו. לעתים קרובות ביקר את הרמב"ם למרות שבתורתו העיונית שילב מושגים רבים מתורתו, ודרך כלל הלך בעקבותיו. במקומות רבים בפירושו, כגון בהסבר פרשת הבריאה, עשה שימוש בהשקפות המדע של זמנו ובהשכלתו הרפואית. ביאורים היסטוריים וזיהויים גיאוגרפיים נדירים ביותר בפירושו.

הרצאתו דרך כלל קצרה ובהירה. לענייני לשון מיעט לתת מקום בפירושו. מצד שני הרבה להדגיש את הקשר הספרותי שבין עניינים שונים, וגם בין חלקי פסוקים. להדגשה מיוחדת ראויים רעיונותיו ההומאניסטיים המשוקעים בפירושו. לדעתו לא רק ישראל ראויים להסד ולאהבה אלא גם אנשים מאומות העולם. ההבדל בין ישראל ובין שאר העמים הוא כמותי בלבד; כדבריו: כל המין האנושי יקר אצלי... וההבדל ביניכם בפחות ויתר הוא, כי אמנם לי כל הארץ וחסדי העולם יקרים אצלי בלי ספק (פירושו לשמ' יט,ה).

לפירושו לתורה הקדים מכוא בשם כוונת התורה, בו דן במבנה התורה, בקשר שבין חלקיה השונים ובטעמים למצוות שונות. במבוא זה באה לידי ביטוי ברור השפעת הגותו הפילוסופית על דרכו בפירוש המקרא כפי שהיא מתבטאת בין השאר בחיבורו אור עמים (בולוניה רצ"ו). בסוף הפירוש לתורה נדפס, כנראה על-ידי המוציא לאור, פתח הדברים העיוניים אשר בא באורם בכל פרשה ופרשה. אבל לעתים קרובות אין המפתח מתאים למה שמצוי בגוף הפירוש, וטיבו של המפתח אינו ברור די צרכו.

א. וולגמוט, ספר זכרון ל.ש.מ. מאיר (חלק עברי), ירושלים תשט"ז, 120-125; י. ולק, ס' ד. נייגר, ירושלים תשי"ט, 277-302 (ושם ספרות); י. לאראש, סיני סב (תשכ"ח), רסב-רסו; א. גולדראט, מוריה ג'י-יב (תשל"ב), פז-צב; ר. בנפיל, אשל בארשבע א (תשל"ו), 200-257

E. FINKEL, R. Obadia Sforno als Exeget, Breslau 1896 א"ג

[ה] הפרשנות הנוצרית בימי הביניים וזיקת הגומלין בינה לבין הפרשנות היהודית. — 1. כללי. — מראשיתה התלבטה הפרשנות הנוצרית בשאלת היחס בין המקרא לברית החדשה. מצד אחד נטתה לראות במקרא, הקרוי כפי הנוצרים הברית הישנה, פרוודור לברית החדשה. תפיסה זו נמצאה כבר באונגלין עצמן האומר על ישו: ויואל לבאר להם כל הכתובים החל ממושה ועד כל הנביאים אשר דיברו עליו (לוקאס כד,כז). לפי זה אין המקרא אלא סימן למה שיתקיים בהתגלות המאוחרת. מצד שני לא היתה הנצרות יכולה להתעלם מהמשמעות המילולית-היסטורית של המקרא, שהרי מבחינה טיפולוגית הם ראו בברית-החדשה המשך של המקרא. מכאן נוצרה מתיחות בין שתי הגישות שנתפסה כמתיחות שבין משל לנמשל. מתיחות זו באה לידי ביטוי בפילוג שבין שתי אסכולות פרשניות שנתפתחו במזרח במאות ג'-ו' לסה"נ,